

ספרים

היוצאים לאור

על ידי

"חברת מקיצי נרדמים"

ת ש י " ח

שנה כ"ה לפעולת החברה בארץ ישראל

ר א ש י ה ח ב ר ה

הוועד הפועל בישראל (ירושלים)

שמואל יוסף עגנון, יושב ראש

יצחק בער שמואל ביאלובלוצקי

שלמה דב גויטיין גרשום שלום

אפרים אלימלך אורבך, מזכיר

ח ב ר י ה כ ב ו ד

חנוך אלבק, ירושלים שאול ליברמן, ניו-יורק

דוד צבי בנעט, ירושלים אליעזר הלוי פינקלשטיין, ניו-יורק

ישראל בראדי, לונדון בצלאל רות, אוכספורד

יהודה אריה וואידה, פאריס חיים שירמן, ירושלים

יעקב דוד וילהלם, שטוקהולם שלום שפיגל, ניו-יורק

ישעיה זנה, סינסינטי ישעיה תשבי, ירושלים

תשובות הרמב"ם

R. MOSES b. MAIMON

RESPONSA

QUAE EXSTANT AB IPSO ARABICE SCRIPTA EX SCHEDIS CAIRENSIBUS
ET LIBRIS TAM MANU SCRIPTIS QUAM IMPRESSIS
NUNC PRIMUM COLLEGIT EMENDAVIT VERSIONE
HEBRAICA ET NOTIS INSTRUXIT

JEHOSHUA BLAU

In adiutorium laborum usus copiis a B.C. Halper atque
I. N. Simchoni collectis et editione textus Hebraici ab
A. H. Freiman parata

VOLUMEN PRIMUM

SUMPTIBUS SOCIETATIS MEKIZE NIRDAMIM

HIEROSOLYMIS MCMLVII

תשובות הרמב"ם

יוצאות לאור בפעם הראשונה במקורן הערבי
מכונסות מתוך קטעי גניזה, כתבי יד וספרי דפוס,
מוגהות ומתורגמות בתוספת הערות

מאת

יהושע בלאו

שהסתייע בעיזבון ב. צ. הלפר וי. נ. שמחוני
ובהוצאת א. ת. פריימן

כרך א'

הוצאת "מקיצי נרדמים"
ירושלים התשי"ח

גופט בישראל *

Printed in Israel

בדפוס מרכז, ירושלים

לזכר אדוני אבי מורי
הד"ר פינחס בלאו ז"ל

רשימה ארעית של הקיצורים

- איילון — שנער = ד. איילון — פ. שנער, מלון ערבי-עברי ללשון הערבית החדשה², ירושלים תשי"ב.
א-ך = הערות א. א. אורבך (עי' הקדמה).
- J. Schacht, G. Bergsträsser's Grundzüge des islamischen Rechts, Berlin = ברגשטרסר
und Leipzig 1935.
- גש"ב = גנזי שעכטר חלק ב' (גינצברג, כתבי הגאונים).
- דו"ז = R. Dozy, Supplément aux dictionnaires Arabes², Leide-Paris 1927.
- ז = זרע אנשים להרחיד"א, הוסיאטין תרס"ב.
- זכאו = E. Sachau, Muhammedanisches Recht nach schafiitischer Lehre, Stuttgart & Berlin, 1897.
- כ"י = כ"י אוכספורד 2359.
- כ"א = כ"י אוכספורד 814 b (בהערות לערבית; להבדיל מ:)
- כ"א = כ"י אדלר 2405 (בהערות לעברית).
- כ"ס = כ"י סימונסן ב'.
- כ"ש = כ"י סימונסן א'.
- כישב"י = כ"י אוכספורד 623.
- מאן = Mann, The Jews in Egypt and Palestine under the Fatimids, London 1920–1922.
- מאסף על הרמב"ם = Moses ben Maimon (Sammelwerk d. Ges. z. Förderung d. Wiss. d. Judentums), Leipzig 1914.
- מב"ם = מלה במלה.
- מחזיט אלמחזיט = כתאב מחזיט אלמחזיט, תאליף בטרס אלבסתאני, בירות, 1867/70.
- נדפס = דפוסים של גמרא וכו' (בהערות לעברית).
- עפנשטיין = S. Eppenstein, Moses ben Maimon, Leipzig 1914 (Sonderabdruck aus Moses ben Maimon, Band II).
- פ = שו"ת פאר הדור להרמב"ם, תרגמן ר' מרדכי תמה, אמשטרדם תקכ"ה.
- פין = תשובות הרמב"ם, הוצאת ח. פריימן, ירושלים תרצ"ד. בהערות: הערה, שהועתקה מהוצאת פריימן (עי' הקדמה).
- פרידלנדר, מילון (וכן גם "פרידלנדר" לבד, כשמדובר על ערך מילוני) = I. Friedländer, Ara bish-Deutsches Lexicon zum Sprachgebrauch des Maimonides, Frankfurt 1902.
- צונץ, ג"פ = Zunz, Gottesdienstliche Vorträge, Frankfurt a.m. 1832.
- צ"פ = Zunz, Synagogale Poesie², Frankfurt a.M. 1920.
- צ"ג = Zunz, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie, Berlin 1865.
- צ"ג = Zunz, Zur Geschichte und Literatur, Berlin 1845.
- רה"ג = רב האי גאון.
- ש"ג = שינוי נוסחאות.
- ת' = תשובות של מהדרה זו.
- תגמ"מ = י. מילר, תשובות גאוני מזרח ומערב, ברלין תרמ"ח.
- תה"ג = תשובות הגאונים.
- אסף I = תה"ג הוצ' ש. אסף, מדעי היהדות II, ירושלים תרפ"ז.
- אסף II = תה"ג הוצ' ש. אסף, ירושלים תרפ"ט.
- גינצברג = Ginzberg, Geonica II, New York 1909.
- תמה = פ, עיין שם.
- תש"ר = תורתן של ראשונים הוצ' רח"מ הורוויץ, פראנקפורט תרמ"ב.
- A. Barthélemy, Dictionnaire Arabe-Français... Paris 1935ff. = Barthélemy
- M. Beaussier, Dictionnaire pratique Arabe-Français..., nouvelle édition... = Beaussier
- par M. M. Ben Cheneb, Alger 1931.

רשימה ארעית של הקיצורים

E. Fagnan, Additions aux dictionnaires Arabes, Alger 1923 = Fagnan

J. G. Hava, Arabic English Dictionary for the Use of Students, Catholic = Hava
Press, Beirut

Jewish Quarterly Review = JQR

Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums = MGWJ

Revue des Études Juives = REJ

H. Wehr, Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart, = Wehr
Leipzig 1952

() בטכסט העברי מציין תוספת מלים לשם הבהרה.

[] בטכסט הערבי (ולפיו גם בעברי) מציין השלמה במקרים, שבהם עצם ההשלמה אינה מוטלת
בספק (הושאר מקום בטכסט, מקום ניזוק וכו').

< > בטכסט הערבי (ולפיו גם בעברי) מציין השלמה במקרים, שבהם עצם ההשלמה מוטלת
בספק (אין מקום ריק או ניזוק וכו' בטכסט).

קו מעל האות בטכסט הערבי (ולפיו בעברי) מציין אות ממושטשת.

§ בהערות לערבית מציין את סעיפי הסקירה הדקדוקית של הלשון הערבית שבשו"ת, שתבוא בכרך
השני (עי' הקדמה).

בזה יוצא לאור הכרך הראשון מהמהדורה הביקורתית של תשובות הרמב"ם בלשונן המקורית. כתב היד של המהדורה כולל מוכן מאז 1954. הכרך השני, שנמסר לדפוס, יכיל כנספח אותן התשובות של הרמב"ם מתוך הוצאת פריימן, שנכתבו מלכתחילה בעברית או ענשתמרו בעברית בלבד, וכן את המבואות (גם את מבואותיו של פריימן), כולל סקירה מפורטת על הלשון הערבית שבשו"ת ואת המפתחות; המהדורה השלמה של התשובות במקורן הערבי תכיל למעלה מ-280 שו"ת, הערוכות לפי סדרן שבכתבי היד. לא מצאתי לנכון לעורכן לפי ענייניהן על סדר ההלכות שבשולחן ערוך, כדי לא לפורר את קובצי השאלות שבכתבי היד. כ-40 תשובות לא היו ידועות עד כה אף בתרגום עברי. אולם גם התשובות, שהיו ידועות בתרגומים עבריים, מופיעות לעתים קרובות באור חדש: לא זו בלבד, שביכולתנו לתקן את הנוסח על פי המקור הערבי (ולפעמים במקומות מכריעים, השווה ת' ו', שבה חסרה בפסק הדין בתרגום העברי המלה "לא", ר' עמ' 9, הערה 6), אלא להסטוריון של התקופה מתגלים גם פרטים רבי חשיבות מתוך הנוסח המלא של השאלות; שהרי המתרגמים העתיקים נהגו להשמיט מן השאלות את הפרטים, שלא היו הכרחיים להבנת התשובה. בו בזמן שהמקור הערבי שמר על כל הפרטים המרובים, שאותם הזכיר השואל, שלא ידע, על מה יסתמך הרמב"ם בתשובתו.

בן ציון הלפר ז"ל התחיל בזמנו בהוצאת תשובותיו הערביות של הרמב"ם, אולם המות הפתיעו והוא אך בתחילת עבודתו. י. נ. שמחוני ז"ל קיבל על עצמו להמשיך את עבודתו ולהוציא יחד עם א. ה. פריימן וצוק"ל את כל תשובות הרמב"ם, ערביות ועבריות כאחת, אולם כעבור זמן קצר נפטר אף הוא (עיין דברי סימונסן בס' הזיכרון לכ' פוזנאנסקי עמ' 176 וכן פריימן, הקדמה, עמ' IX). כאשר נואש פריימן מלמצוא גואל לטכסטים הערביים, החליט לפרסם את האוסף העברי לחור, כדי שישמש "הכנה נחוצה וסלילת דרך לפני מי שעתיד לעבד ולהוציא את החומר הערבי" (פריימן שם), ובשנת תרצ"ד יצאה מהדורתו של תשובותיו העבריות של הרמב"ם, אף היא בהוצאת "מקיצי נרדמים".

עקבותיו של עיזבון הלפר—שמחוני נעלמו במשך זמן ארוך ואך בשנת 1950 נמצא ע"י ר. אדלמן מהספריה המלכותית בקופנהגן והגיע לירושלים, בעזרתו הנדיבה של אדלמן, יחד עם צילומי שני כתבי היד העיקריים, כ"י סימונסן א' וב' (אף הם מהספריה המלכותית שבקופנהגן). הפרופ' ש. אסף ז"ל וייבדלו לחיים פרופ' ד. צ. בנעט ופרופ' ש. ד. גויטיין מסרוהו לי בשנת 1951 לשם הכנת מהדורה זו.

העיזבון הכיל העתקה של כ"י סימונסן א' וב' וכן תרגום של כ"י סימונסן א'. לתרגום של כ"י סימונסן א' נתלוו הערות עד אמצע סי' קס"ט (בהוצאתנו ת' רל"ב), כפי הנראה מידו של שמחוני. לאחר בדיקת החומר נתברר, שאין להניח את העיזבון כבסיס להוצאת התשובות. הלפר ושמחוני הניחו את נוסח כ"י סימונסן א' כבסיס באותן התשובות, שנשתמרו הן בכ"י סימונסן א' והן בכ"י סימונסן ב'. בדיקת כה"י העלתה שנוסח כ"י סימונסן ב' עולה בהרבה על זה שבכ"י א' ועל כן החלטתי להשתית את ההוצאה עליו. בידי הלפר ושמחוני ז"ל לא היה סיפק אלא להכין את הטיוטה הראשונה של התרגום בלבד. והואיל ובתרגומי

אני נקטתי אף בסגנון שונה — התכוונתי להגיש לקורא את השו"ת בסגנון ספרדי (אך בלשון המובנת גם לקורא של ימינו), כדי שלא יתהווה שוני גדול מדי בין התרגום החדש לבין סגנון השו"ת, שנשתמרו בעברית בלבד — עשיתי את מלאכת התרגום מחדש. רוב ההערות ההלכתיות לקוחות מהוצאת פריימן (הערות אלו נתונות בסוגריים מרובעים ומסומנות ב"פֿין"). בגלל המסיבות המיוחדות לא יכולתי להסתפק בעיבוד הטכסט הערבי בלבד. ובתרגומי, אלא נאלצתי, במידה שידי מגעת, לעסוק גם בצד ההלכתי של השו"ת. פרופ' א. א. אורבך, מזכירה של חברת "מקיצי נרדמים" הואיל לקרוא הגהה אחת של התרגום העברי ולהעיר את הערותיו (המובאות בסוגריים מרובעים ומסומנות ב"אֶך"). מורי, פרופ' ד. צ. בנעט הואיל לקרוא הגהה אחת של כל הספר כמעט, בדיוק ובהבנה המיוחדים לו, ותודתי העמוקה נתונה לו על עזרתו החשובה. כן היתה לי הזכות להעזר במורי פרופ' ש. ד. גויטיין. הערותיהם מסומנות בשמותיהם.

אני מודה גם לספריות קופנהגן, אוכספורד, קמברידג', בריטיש מוזיאום, מונטיפיורי ופריס על שהעמידו לרשותי את צילומי כתבי היד שבהן, כן נתונה תודתי למדפיסי דפוס "מרכז", משפחת בן צבי, אשר לא חסכו עמל כדי לשפר את צורת הספר ואף הזמינו אותיות מיוחדות בשבילו.

זכות גדולה נפלה בחלקי להוציא את תשובותיו של "הנשר הגדול". ואני מקדיש הוצאה זו לזכרו של אא"מ, הד"ר פינחס (פאול) בלאו ז"ל. הוא היה אשר נטע בלבי יראת ה' ולימוד תורה לשמה. דוגמתו האישית, המזיגה הנפלאה של תורה עם דרך ארץ שבו, אישיותו הדינאמית והשופעת, נקיון כפיו וטוהר מידותיו עמדו ועומדים תמיד לנגד עיני. ללא שמץ של הפרזה יכול אני לומר: אני ושלי — שלו. ת.נ.צ.ב.ה.

יהושע בלאו

ירושלים, אלול תשי"ז.